

Schiller Kata felvétele

Jancsó

(1921–2014)

Nem a színpadi rendezéseiről volt híres, a színházba csak kirándult, de így is előfutárként tartathatjuk számon. Megbontotta a hagyományos, anekdotikus lélektani realizmust, és ezzel rögtön kiváltotta a várvédők ellenszenvét.

Nem a megcsontosodott kőszínházban kezdett, oda be sem engedték volna. A mai fogalmaink szerint alternatívnak mondható Huszonötödik Színházban debütált a *Fényes szelek* színpadi változatával, 1971-ben. Ez a türelmetlen mozgolódás, az avított tradícióval való szakítás első hullámának ideje. Székely Gábor és Zsámbéki Gábor ettől az évtől főrendező Szolnokon és Kaposváron. Major Tamás előző évben rendezte meg a Nemzeti Színház kamaraszínházában, a Katonában *A luzitán szörnyet*, Peter Weiss nyers politikai kanavaszát. Ugyanekkor indult a Huszonötödik Színház, amely „kizárólag a művészetben az öneszmélést kereső, világnézetileg elkötelezett közönségnek akar játszani”. Részlet a programnyilatkozatból: „A magyar színpadokon mindmáig egyeduralkodó az akadémi-kusan értelmezett »színdarab« [...] Ez nyomja rá a bélyegét a színpadi, színészi munkára is, holott az uralkodó posztnaturalista iskola legfeljebb bizonyos jellegű alkotások kifejezésére alkalmas.”

A *Fényes szelekkel* költözött be a társulat állandó helyére a Magyar Sajtó Háza „padlásterébe”, ahol amúgy is eltöröltetett a rivalda. Jancsó a nézők térdéig megnyújtotta a színpadi dobogót. A deszka döngése, a karok kemény egymásba kulcsolódása, a hangok harány kórusa a közönség fülébe zakatolt, az erőből feszülő fiúk és lányok csapata lerohanta a nézőket, és másfél óráig a hatalmába kerítette őket. A színpadi Jancsó-balett közvetlen élménnyé, jelen idejű valósággá tette a film mesterei háttér-stilizációit, miközben szabadon járkált az időben, jelen, múlt és jövő között. A befejezés kilépett az időből, kitágította a pillanatot, összesűrítette a szereplők sorsát, és közvetlenségével kibillentett nézői egyensúlyunkból. Ezt a színházat a bőrünkön éreztük.

Két évvel később ugyanott a *Vörös zsoldárt* Jancsó maga nevezte rituális színháznak. Az illedelmes szalonszínház detronizálása az előcsarnokban kezdődött, a szereplők a népek forradalmi dalait dübörögték. Bent a teremben szertartás zajlott „az első magyar agrár-

szocialista mozgalom emlékére”. 1973-ban ez fölért egy esztétikai provokációval. Mai tudattal nehéz megérteni, hogy a korabeli hivatalos ideológiai szlogen-mozgalmárság a színházban a kispolgári konvenciókat támogatta „a nyugalom megzavarására alkalmas” teátrális formákkal és eszközökkel szemben. De így volt. Az átköltött *Szeptember végén*, az „osztályharcos-sá” élesített *Szózat* és a Zselliér-*Miatyánk* fölpszikálta a kényelmes beidegződéseket, és nem aratott osztatlan elismerést. Az előadásban megjelenő prolet-kultos elemek sem. A Jancsó-balett a testek igénybevételével, robbanékonyságával és energiatelítettségével már azt előlegezte, amit ma fizikai színháznak nevezünk. A *Vörös zsoldár*, bár nem volt olyan jó, mint a *Fényes szelek* – vagy nem hatott annyira újszerűen –, továbbra is a magyar színházi *mainstream*től való eltérést jelezte.

Jancsó – állandó alkotótársával, Hernádi Gyulával – megkapta a kecskeméti Katona József Színházat, ami megfeküdte a helyi vidékies-retrocentrikus-operettes közönség és a hasonlóan betáplált hatóság gyomrát. Valljuk be, ez a kísérlet a provincián nem sikerülhetett, nem volt eléggé átgondolva, ráadásul a társulat is ellenállt. Rövid úton vége lett. A nyolcvanas években Jancsó különféle helyeken, például „éjszakai bárszínházban” – „száznyolcvan forintos méregdrága jegyárakkal!”, írtuk akkor elszörnyedve – rendezgetett alkalomadtán. Blódlíket, pamfleteket, polgárpukkasztó buffonádákat. A Gyulai Várszínházban bemutatott Hernádi-féle *V. N. H. M.* – a betűcím feloldása: Vitéz Nagybányai Horthy Miklós – arról szólt, hogy a címbeli férfiú lenyűgöző szexepiljét kihasználva sorra megejti a kor hasonszőrű nagyjait, és diktátorképző kuplerájában megszületnek a kor ismert nemzetközi politikai genszterei. Képzeld el ugyanezt ma! El tudjuk?! Ez az intellektuális nonszenszsel, kabarával, bohóctréfával, retroparódiával tűzdelt „történelmi abszurd” inkább csúfondáros rögtönzés volt, mint koherens műalkotás – lehetett rajta foltot találni –, de ugyanaz a csibészes szellem és illúziótlan világlátás munkált benne, mint a rendszerváltás után forgatott filmjeiben. Ezt akkor mintha nem ismertük volna fel.

A kiforgatott *Csárdáskirálynő* (*Die Csárdásfürstin von Miskolc*) jelentőségét sem, amely először számolt le a szent és sérthetetlen operettmítosszal, valamint a darab keletkezésével egyidős „világháborús idillel”. Ez a felfogás ma, a százéves évfordulón ugyancsak időszerű lenne.

Jancsó előttünk járt, és utolérhetetlen. Embernek is, művésznek is kivételes. A legnagyobb.

KOLTAI TAMÁS